

MAI ÉPÍTÉSZETI KULTÚRÁNK

MINDEN KORNAK, minden egészséges társadalomnak, minden igazán eleven és magasabb célkitűzésekkel teljes nemzeti életnek egyik lényegénél fogva legigazabb kifejezője a maga építészete. Minél emelkedettebb egy kor, egy nemzet szellemi és anyagi életszintje, annál inkább kimagaslik építészete az építészet-történetnek hatalmas egészéből, mert annak legnagyobb lapjai ott íródtak, ahol valamely emberi közösségnek élete a rendkívülibe emelkedett, ahol az emberiség az alkotásnak csodáját közelítette meg. Feleslegesek a példák, mindnyájunk szeme előtt ott lebeg Perikles, Platon és Phidias Athénje, ott ragyognak a középkor városköztársaságai, a renaissance olasz városai, Firenze, Siena, Velence — a barokk-kor fejedelmi székhelyei és a magunk világának sokmillió metropolisai, mint azok az országok, azok a tájak, melyeknek erői e városokban gyülekeztek és alkotásaikat onnan a környező csendes, zöldelő vidékre is szétsugározták. Ha azonban egy ilyen kornak és tájnak építészetét jobban szemügyre vesszük, akkor világosan látjuk, hogy annak építési mivoltát, építészeti vonzóerejét, kultúráját nem a főváros egy-egy nagyszerű épülete határozza meg, — ellenkezőleg az ilyen jelentős remek az egész tájnak egykorú építészetéből nőnek ki, abban gyökeredznek; az igazán nagy alkotások annak megkoronázásai. A nagystílu építészeti alkotás háttérében mindenkor ott él egy mélyrenyúló építészeti kultúra — éppúgy, amint minden nagy irodalmi remekmű mögött és körül egy kialakult, a legszélesebb rétegeket átjáró irodalmi műveltséget találunk.

Ha a mai Magyarország építészeti arculatát vizsgáljuk, sőt ha a vizsgálatot két-három emberöltőnyire visszanyújtjuk a közelebbi múltba, akkor az elmondottaknak épp az ellenkezőjét látjuk. Nem tagadjuk, számos jelentős és érdekes, művészileg értékes építészeti alkotásra akadunk, amely azonban legtöbbször mint egy nagyszabású művész-egyéniség heroikus alkotásaként elárvultán áll környezetében. Ez alkotásoknak nincsen meg az a kultúrháttere, amely egyrészt őket magyarázná, amelyet másrészt a nagy mű a maga értékeivel termékenyíthetne. A Palazzo Pitti és a Palazzo Strozzi, gazdag kalmárok házai, egyedülálló építési remekművek, — de mindegyiket magyarázza a saját környezete, amely azt megteremtette, amellyel versenyezve fogant a mestermű. S ha e kor krónikáiban lapozunk, akkor azt látjuk, hogy e mozgalmas, nem egyszer véres időkben széles

körök érdeklődése vette körül az építészeti alkotást, annak alapvetését és elkészültét.

Mínó más a magunk szomorú világában a helyzet! Az építész és az építészetet szürke közöny és megértetlenség környezi. Mintha az az elmélet, amelyet a magyar archeológia megalapítója Henszlmann Imre hatvan év előtt állított fel a XI. század „szükségleti és enyészeti építményeiről“, mai viszonyokra is alkalmazható volna! Mintha egyedül csak azért építenénk, mert szükségleteink kívánják — de hogy jól és szépen építsünk, arra csak igen kevesen törekszenek, csak kevesen érzik a nemesebb jellegű építést, s a kulturáltabb épületet belső szükségletüknek és még kevesebben érzik önmagukkal és környezetükkel szemben kötelességüknek azt, hogy bár egyszerűen és olcsón, de becsületesen és ízlésesen építsenek. Nincsen építészeti kultúránk ... Míg az oktatási rendszerünkben az irodalmi műveltség fejlesztése alaposan kipúlt, míg irodalmunk legfőbb alkotásainak ismerete mégis bizonyos általánossággal bír és annak történetét kisebb vagy nagyobb mértékben minden, csak némileg is műveltebb ember magáénak tudja, — addig igen kevesen vannak, akik építészünk múltjáról, annak nagyjairól s azok alkotásairól bármily keveset is tudnának, sőt legtöbbször a maguk legszűkebb környezetének nem egyszer igen értékes építészeti emlékeiről sem bírnak tudomással, sok esetben a maguk használta ódonpatinájú épületnek művészi mivoltát sem becsülik meg. Ugyanígy vannak a legtöbben saját napjaink építészével: nem tudnak úgyszólván semmit annak célkitűzéseiről és azért az egyetlen épület, amely előtt megdöbbenve megállanak, egy különleges, újszerű, szokatlan megjelenésű épület. Úgy hiszem, hogy mindezt az olvasó sokszor maga is fájón érezte — de ha nem így volna, járja egyszer végig nyílt és kereső szemmel a maga városát és nézzen ott körül: mily sajnálatos az, amit ott a magánosok vagy a város, az állam épített. Az új épületek úgyszólván soha sincsenek tekintettel arra, ami egy jobb időben épült, nem törekszenek a szebb, nemesebb városkép megóvására, fejlesztésére. A figyelmesebb szemlélő azt is észre fogja venni, hogy ez épületek között mennyi van, amely még csak azon szükségletek teljes kielégítésére sem alkalmas, amelyek céljára rendeltetett. Nem egyszer tapasztaltam azt, városainkat járva, nagyműveltségű férfiakkal, — a város törzsökös polgáraival — hogy általuk évtizedek óta mindennap látott építészeti értékeket fedeztünk fel sétánk során, olyanokat, amelyekről azoknak tudomásuk sem volt, amelyek szépségét beszélgetésünk során ismerték fel.

Egészen megdöbbentő tájékozatlanság az, amely e téren sokszor a legműveltebbeket is jellemzi. Az építészeti alapfogalmak olyan hiányával állunk szemben, amely legalább is feltűnőnek nevezhető. Lehet-e ilyen körülmények között azt vágni, hogy a múltat jobban megbecsüljék, hogy a közelmúlt hibáinak kijavítására törekedjenek, hogy a ma építkezők jobb, értelmesebb, korszerűbb és ízlésesebb formát követeljenek, hogy a magánépítető a saját háza megvalósításakor ne legyen áldozata a kontároknak — a historizáló divatoknak, avagy a félreértett modernista külsőségeknek? Lehet-e csodálkozni ilyen

körülmények között az építész, de az építészetileg valamivel műveltebb laikust is felháborító építésügyi határozatokon, amelyeket a városi bizottságok, állami hivatalok nap nap után hoznak? A példák százait lehetne egymásmellé sorakoztatni és mindenik felette jellemző volna viszonyainkra, de ugyanakkor mindenik annyira általános is volna, hogy az egyes esetben közreműködők érzékenységét kár volna sérteni! Minek bántsunk meg olyanokat, akik cselekedeteikért nem hibáztathatók? E hiányos tudásukért az oktatást kell felelőssé tennünk, amely hatalmas, jólkipített rendszerében megfeledezett az építészetről.

S ha a múlt vizsgálatába mélyedünk, szomorúan kell megállapítanunk, hogy a viszonyok inkább romlottak, mintsem javultak! A XVIII. század második felében s a XIX. század első harmadában az építészeti kultúra és az azt megalapozó általános — tájékoztató! — építészeti nevelés tekintetében művelődési állapotaink úgy tetszik kedvezőbbek voltak. Nézzünk csak végig egyes vidéki városaink XVIII. századi negyedein: mondjuk Sopron belső részein, vagy a Várkerület egyes, még meg nem rongált szakaszain: ott finom, egységes városkép alakult ki, az igénytelenebb, szerényebb és díszesebb polgári házakban kitűnő ízlés tükröződik! Minő egységes Szombat-helyen a püspökvármenti Berzsényi-tér, a Szily-utca az újabb városrészekkel szemben! Egyszerű szeretetreméltó báj mosolyog reánk a székesfehérvári Kanonok-utcán, mint az ugyan már egy-két épület által megbontott Városház-téren! Vagy elevenítsük fel magunk előtt a XIX. századi Pestet, mondjuk a Vasquez-féle metszeteket nézve: a Dunasornak, míg egyes házait a bankok és biztosítótársaságok nagyzó palotáival ki nem cserélték, mielőtt a hozzá nem értő városatyák a palotasor előtt fekvő területet Pest örök kárára áruba nem bocsájtották, hogy ott bérkaszányák épüljenek, milyen monumentális arculata volt! Nyugodtak és egységesek voltak a Bálvány-utca, a Nádor-utca, Sas-utca, mielőtt azok egyes házait túlzottan individualista tervezők olyanokkal ki nem cserélték, amelyek reklámjellegű építészete oda nem illik. Nemes és igaz építészeti kultúra élt a Fásor, a Városmajor-utca, a Budakeszi-út és a Zugliger klasszicisztikus nyaralóiban!

És ha e kor építészettörténelmének háttérébe pillantunk, akkor mindennek okát is megtaláljuk. Annak a kornak kitűnő középiskolái, a jezsuita és piarista kollégiumok tanárai egészen kitűnő alapvető építészeti nevelést adtak tanítványaiknak. Reánk maradtak például Spaits Péter budai jezsuita tanának építészeti vizsgakérdései és azokból kitűnik, hogy akkoriban a fiatalságot egészen meglepő építészeti tudással bocsájtották az életbe. Hogy e nevelés hatása milyen volt, arról egy igen jellegzetes példával rendelkezünk: gróf Széchenyi Istvánt, naplója tanúsága szerint, Révai Miklós piarista tanította 1805-ben az építészetre és úgy látszik olyan alapvetést adott neki, hogy nagy külföldi, nevezetesen angliai tanulmányútjai során igazán komoly megfigyeléseket tehetett az építészet terén is. Ezért nem meglepő az, hogy a „Pesti por és sár“ című páratlanul értékes és példátlanul ismeretlen írásában olyan építészeti tudásról tesz tanú-

ságot, olyan felfogást vall magáénak, amely, ha azt a szerző neve nélkül közölnék, a maiak közül sokaknak forradalminak tűnhetne fel.¹ Így élesen kikel az akkor általánosan elfogadott, de ma is sokak által vallott felfogás ellen, hogy a görög építészet formaszabályai olyan ne plus ultrát jelentenek, amelyek elhagyása az építőművészet tagadásával egynek minősíthető. Az okszerű építészetért tör lándzsát: „Győzzön az ok s csak az ok, ne a régiség, s még kevésbé azon nimbusz, melyet csalbölcsek saját sötét céljuk vagy világos hiúságuk elburkolása végett szoktak a régiség körül terjeszteni.“ Hosszú fejtegetéseket szentel az épületek helyes tájolásának, célszerű beosztásának, a végsőkig menő szigorú akadémikus szimmetriával szemben pedig a szabad, könnyen bővíthető és tágítható alaprajzi rendszert — melyet gótikusnak, angolnak nevez — ajánlja.

HA E SZOMORÚ VISZONYOKON javítani kívánunk, ez csak egy szélesen megalapozott s alaposan átgondolt oktatási és nevelési Program megvalósításával lehetséges. Meggyőződésünk az, hogy az ilyirányú kultúrakció számára éppen ma igen kedvező lehetőségek nyílnak. Ha ugyanis városaink kulturális életét megfigyeljük, akkor észrevehetjük, hogy a vidéki városokban ilyirányú érdeklődés, vágyódás, tudásszomjúság, sőt tettvágy is él, amely azonban nem találja meg a helyes irányt, mert hiányzik a szükséges tudás, a megfelelő tájékozottság. Megfigyelhettem, hogy a ritka, felette ritka építészeti előadások és kiállítások iránt mindig igen eleven érdeklődés nyilvánul meg.

Epp ezért úgy látom, hogy megfelelő helyről kiinduló ilyirányú kezdeményezéstől és megfelelő rendszeres, tervszerű oktató és felvilágosító munkától építészeti kultúránk megjavítását remélhetjük. Első közelítésben átgondolva egy ilyen munkatervet, úgy látom, hogy annak kétféle kellene ágaznia: az iskolai oktatás területére és az iskolán kívüli népművelés terére, s hogy e tagozatoknak megfelelően kellene azt hangolni és megszervezni.

Bár talán meglepően hangzik, az ilyirányú oktatásnak az elemi iskolai oktatásnál kellene kezdődnie, ott kellene megvetni az alapjait az építészet iránti érdeklődésnek: egyrészt a ház, iskola és lakóház jobb megbecsülésére nevelni a gyermeket, másfelől érdeklődését felhívni a maga környezetének építészeti nevezetességeire, hogy azokat, amelyek mellett naponta elhalad, észrevegye, lássa meg bennük az emberi munka és erőfeszítés eredményeit.

A középfokú oktatásnak innen tovább indulva volna feladata az ifjúságot az építészet felé vezetni. Tehát elsősorban a saját városnak, a környéknek, a tájnak jelesebb építészeti emlékeit kellene megismertetni, nem is annyira művészettörténeti, mint sokkal inkább kultúrtörténeti szemmel nézve az épületeket, tehát azok szellemi eredetét, a bennük kifejeződő kultúrát kiemelve. Innen tovább képekben és

¹A 30-as évekből eredő kézirat csak gróf Széchenyi István halála után került kiadásra és ezideig csak az a néhány részlet ismeretes, amelyeket Jeszenszky Sándor, Siklóssy László közöltek, s legutóbb Szekfű Gyula a „Mai Széchenyi“ című kötetben adott közre.

előadásokban, mint kirándulásokon az ország építészetének nagy remekeit kellene a serdülővel rendszeresen megismertetni. A nagyobb, távolabbra vezető kirándulások módszertani előkészítését magasabb fokon egy-egy helyi emlék beható magyarázata adhatná, esetleg a közelebbi környék ilyen jellegű, bár tán szerény és kisebb jelentőségű maradványának leírásával, rajzolásával, fényképezésével. Hasonló módszerű magyarázatokkal kellene megértetni a táj tősgyökeres népi építészetét, elsősorban kidomborítva annak ősi józanságát, nevezetesen azt, hogy az építő falusi ember a maga szükségleteit minő okszerű módon elégíti ki, minő találékonysággal használja fel a kezeügyébe eső építőanyagokat, hogyan tud ezekből szépségértékeket csiholni. A lényeg tehát, hogy az ilyes magyarázatok ne vesszenek a múlt század falu- vagy parasztramantikájába. Másrészt be kellene vezetni a fiatalságot napjaink megújuló építészetének megértésébe» megvilágítván, hogy a mai építészet nagy törekvése elsősorban az, hogy a mai ember életét szebbé és jobbá tegye, azt szolgálja azokkal az építőtechnikai eszközökkel, — új anyagokkal, új szerkezetekkel — amelyek korunk rendelkezésére állanak. Réá kell világítani arra az alapvető különbségre, hogy a mai építésztervező munka az épület belső céljából, rendeltetéséből indul ki és annak helyes és kielégítő megoldásából jut el a megjelenési formához, — tehát nem rendeli alá az épület rendeltetését egy előre elhatározott formának, stílusnak. Az oktatás tehát legfeljebb legvégső fokozaton nyerjen művészettörténeti jeleget, az alapvetéskor induljon ki abból, amit a tanítvány minden nap láthat, keresse annak eredetét, lelkét, kulturális hátterét. A tanítás célja semmiképpen sem az legyen, hogy a diák felismerje a történeti stílusokat, hanem hogy az építészeti szépségeket tanulja meg élvezni és becsülni, mégpedig mindenféle megnyilvánulásaiban: a történelmiekben és a maiakban.

A főiskolai oktatásban az építészeti nevelés — természetesen az építészmérnöki képzésen kívül — nem szorítkozhatik csak a művészettörténet-szakosokra. Egyfelől az előzőkben vázolt szellemű oktatásra kell tanárokat képezni, és pedig mivel ez oktatásnak elképzelésem szerint a történelem, a földrajz, sőt a fizika és kémia tanításába kell beleilleszkednie, ez a tanárképzés során minden szakon figyelembeveendő lenne. A természettudományi oktatásba könnyen bevonhatók az építészet fogalmai: a fizikába a nap adta természetes megvilágítás, a szellőzés és fűtés vonatkozásai, sőt a statika egyes alapfogalmai: boltozatok statikájának elemei, vasbetonszerkezetek statikájának elemei — úgy, amint ma pl. a kilőtt golyó röppályáját magyarázni szokás. A kémiába az építőanyagok: mész, cement, vas, üveg természetana, technológiája volna belefoglalható. A jogász és főleg a közigazgatási oktatásnál az építészeti kérdések alapvető elemeinek tanítása már csak azért is szükséges volna, mivel ma közigazgatásunkban a jogász-tisztviselő az elsőfokú építési hatóság és így dönteni hivatott az építkezések engedélyezése felett. A közgazdasági oktatás terén felette kívánatos volna az építkezés nemzetgazdasági jelentőségére rámutatni. S végül a teológián a fiatal papságnak legalább is alapvető építészeti ízlésnevelésben kellene része-

sülnie, hogy a majdan reábizott régi templomok s annak felszerelését megbecsülje és óvja, új beszerzéseknél, új építkezéseknél pedig a jelenleginél helyesebben cselekedjék.

Az iskolánkívüli oktatásnak ki kellene terjednie lehetőség szerint a falura is, — tehát a falu intelligenciájának nevelésében — tanítók, jegyzők, plébánosok nevelésében — erről megfelekedezni nem szabad. Természetesen egyelőre elképzelhetetlen, hogy hazánk 3600 községében ez oktatás megszerveztessék,—de az alapokat le kell rakni. A városokban fel kell használni a már meglevő kaszinókat, művészeti és irodalmi egyesületeket, amelyekben rendszeresíteni kellene építészeti előadásokat, amelyeken a város építészeti problémáit szakemberek világitánák meg — nevezetesen a „nemo est propheta in patria sua“ elve alapján minél többször kívülről meghívott előadók!

Ezekkel kapcsolatosan volnának építészeti kiállítások rendezendők a műemlékpropaganda mint a mai építészet propagandájának jegyében, természetesen minél többszöri szakszerű vezetéssel. Ugyanílyen magyarázatokra adnának alkalmat az egyes városokban rendezett építészeti tervpályázatok kiállításai is. A városok két-háromévenként a legjobb, legsikerültebb magánépítkezést díjazhatnák s a koszorúzott házat plakettel jelölhetnék meg. Megfigyelhetjük, hogy a „Filléres vonatok“ utasainak egy része nemcsak risoni látogatásra, nagy eszemiszomra érkezik, hanem meg is akarja ismerni az illető város kulturális emlékeit: kívánatos volna tehát, hogy ilyen esetekben a városok avatott vezetőségét állítsanak a vendégek rendelkezésére. Az egyes városok egymásközt rendezhetnének kirándulásokat építészetiük kölcsönös megismerésére. Az újabbban divatba jött „ünnepi hetek“ programjának felállításakor építészeti vezetések és előadások is programúba veendőek volnának.

Kétségtelen az, hogy egy igen nagy arányú munkának csak első tervét tartalmazzák az elmondottak — de úgy hiszem, hogy igen sokan átérzik annak szükségét, nélkülözhetetlenségét, haszthatatlanságát. Évről-évre pusztulnak a régi értékek, évről-évre követik egymást a már nehezen jövátehető hibák. Meg kell végre állítani ezt a folyamatot s javulás alapjait kell lerakni. Azonban úgy tetszik a szervező munkán kívül másra is szükség van. Honnan vegyék az előadók, az iskolai tanárok a szükséges adatokat, a részletes tudást? Ha irodalomról van szó, kitűnő irodalomtörténetek egész sorával rendelkeznek, — de a magyar építészet összefoglaló és kimerítő története még nem íratott meg, — bár annak anyaga szétszórva, nehezen hozzáférhető folyóiratokban, nevezetesen az utóbbi évek kutató munkái eredményeképpen, megvan. Még kevésbé áll rendelkezésünkre az oktatáshoz, az előadások tartásához a megfelelő táblaanyag, a diapozitívok megvannak, de nem igen hozzáférhetők. Alaposabban átgondolva ezt a helyzetet, tervet készítve, úgy látjuk, hogy könyvek és füzetorozatok kellenének, amelyek kifogástalan feldolgozásban, tetszetős kiállításban, minél több jó képpel — de minél olcsóbb áron nyújtanák a mai és történelmi építészetünk, a falusi, népi építészet kép- és magyarázó anyagát, adattárát. Építészeti kiállítási táblaanyagot kellene megteremteni, az iskolák számára

falitáblasorozatokat kellene készíttetni. Hozzáférhető, minél gazdagabb diapozitív-sorozatokat kellene megszervezni. Mindez aránylag csekély, évi 10—15.000 pengő költséggel megkezdhető lenne, s ha tudjuk, hogy az utóbbi években az ország évente mintegy 35.000 lakást épített, kb. 150 millió pengő költséggel, tehát az építésetünk jobb jövőjét biztosítani hivatott munka — vagy kísérlet ez évi összegnek egy tízezredrészét igényelné csak.

A kezdeményezés úgy tetszik legcélszerűbben a Művészeti és Irodalmi Tanácstól indulhatna ki, amely szervezeti szabályzata szerint hivatott: a művészeti tevékenységet kifejtő szervezetek és intézmények működését állandóan figyelemmel kísérni s a szükséghez képest javaslatokat terjeszt a kormány elé ... s a saját kezdeményezéséből is tehet a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján más minisztereknek és hatóságoknak javaslatokat. Az előadások ügye pedig megfelelő szervezeti szabályozás alapján célszerűen a Magyar Mémök- és Építészegyletre — mint annak vidéki osztályaira — volna bízható, a felmerülő minimális költségek az utóbb említett kiadásokból volnának fedezhetőek.

Talán lesznek olyanok, akik az előadottakban feles munkát és felesleges költségeket látnak csak. Azonban mind többen vagyunk az országban, akik mély megdöbbenéssel nézzük építésetünk sajnálatos állapotait, sőt akik úgy látjuk, hogy előrehaladás helyett a viszonyok romlanak, elfajulnak. Úgy hiszem, hogy ez a mindinkább felnövekvő csoport fogja az elképzelt munkához a legjobb, leglelkesebb munkatársakat állítani. S ha a javasolthoz hasonló más törekvéseknek eleinte lassú, de azután gyorsabb, a közérdeklődés előterébe kerülő várható sikerét, hasznát szemügyre vesszük, akkor az itt javasoltak sem tűnnek fel túlzott utópiának, hanem igenis megvalósíthatóknak látszanak s biztosan meghozzák azt az eredményt, amelyet tőlük várunk!

BIERBAUER VIRGIL